
A KÖZPONTOSÍTOTT TELEPÜLÉSPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK EREDMÉNYE: GYŰRŰFŰ ELNÉPTELENEDÉSÉNEK OKAI

SLACHTA KRISZTINA

1. BEVEZETŐ

Gyűrűfű egy baranyai falu volt a Zselic keleti szélén, amelynek teljes lakossága 1970-re elköltözött. Ez az esemény akkor nagy visszhangot keltett az ország közvéleményében, társadalomtudósai körében, mivel Gyűrűfű volt az első olyan falu, ami a kormány településpolitikájának következtében megszűnt létezni.

Célom feltárni a költözés előtti falu életét, a döntés és a költözés folyamatát, rekonstruálni a falu utolsó pillanatait. Dolgozatomban szeretném bemutatni a falu természet- és társadalomföldrajzi, és 1945 előtti társadalomtörténeti helyzetét. A falu elnéptelenedésének megértéséhez fontos, hogy milyen helyet foglalt el a tájban, milyen kapcsolata volt a környező falvakkal, valamint milyen történelmi-társadalmi hagyományokkal rendelkezett, amikor a felülről irányított gazdaság- és településpolitika elérte.

Az országos folyamatok tükrében szeretném bemutatni a falut, amelyet minden történelmi, politikai esemény, döntés eltérített szerves fejlődési pályájáról: a kitelepítés, a téjeszesítés, a körzetezés, a településfejlesztési koncepciók mind-mind mély nyomot hagytak. A kutatás elméleti hátterét jelentik a társadalomtörténet, az általános és regionális településföldrajz, a település- és a faluszociológia kutatásai, a térséget érintő szociográfiai munkák.

2. GYŰRŰFŰ TÉRBEN ÉS IDŐBEN

2.1. A Zselic

Gyűrűfű a Zselic dél-keleti szélén helyezkedett el. A falu Baranya megyéhez tartozott közigazgatásilag, de a zselici táj nagy része Somogy megyéhez tartozik. A táj pontos körülhatárolása sokáig vita tárgya volt, végül a természetföldrajzi szempontú határok döntöttek. A zselici dombvidék 260-

270 m tengerszint feletti magasságban terül el, ennek ellenére szinte középhegyvidéki klíma jellemzi. Mély völgyek, lapos dombhátak, számtalan forrás, és összefüggő érintetlen erdőrengeteg adja a táj jellegzetességét, ahol szinte észrevétlenül bújnak meg az apró falvak a patakvölgyekben.

1. ábra. Gyűrűfű elhelyezkedése Magyarországon

Forrás: <http://lazarus.elte.hu/gb/maps/mo-full.gif> nyomán (ZENTAI LÁSZLÓ térképe)

A terület éghajlata sajátos, mivel szubmediterrán hatás, és az északi kitettségű völgyekben szinte hegyvidéki jellegű klíma érzékelhető. Általánosan mérsékelt meleg, télen enyhe, csapadékos éghajlatú vidékként jellemezhető. A hőmérséklet évi eloszlása kiegyenlítettnek tekinthető, az átlaghőmérséklet 10 °C. Az éves csapadék mennyisége 720 mm felett van, aminek 50-60%-a a vegetációs időszakban hullik. A táj változatos mikroklimáját a völgyek és a dombok jellegzetesen Észak-Dél irányú futásiránya adja.

A Zselic forrásokban és folyóvizekben gazdag, bár ezek kis vízhozamúak, és ingadozó vízjárásúak. A táj vízgazdálkodásának megváltozásához nagyban hozzájárult a rétek szántófölddé alakítása, a melioráció is. Az évszázadok során a nagyobb vízfolyások, patakok medrét rendezték, uradalmi halastavakat létesítettek, és 1950-től folyamatosan épültek újabb víztározók (TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001).

A természetes növénytakarót alacsonyabb fekvésű cseres-tölgyesek alkotják, a dombvidék bel-sejében és a magasabb fekvésű területeken gyertyános-tölgyesek, illetve ezüsthársas-bükkösök talál-hatóak. A Zselic területén több évezrede élők elsősorban mezőgazdasági tevékenységükkel alakított-ák a tájat, az ehhez szükséges területhez pedig erdőirtással jutottak. Az erdőirtás következménye néhol olyan mértékű talajerózió lett, hogy az eredetileg barna erdőtalajok erodálódása után helyen-ként már a nyers anyakőzet, a löszön folyik a termelés. Az erdőszűltség csökkenése hatással volt a terület mikroklimájára és vízrajzára is. Az erdővel borított területek csökkenését mutatja az az adat, miszerint az 1784-es katonai térképeken a terület 56%-os erdőszűltséget mutat, mára ez az arány 32%-ra szorult vissza (TARJÁNNÉ TAJNAPÓI A. 2001.).

A terület belsejében azonban még ma is találhatunk olyan részeket, ahol az erdőszűltség aránya meghaladja az 50%-ot, pl. Visnyeszéplak, Somogyhárság, Almamellék környéke. Az erdőgazdálko-dás egyébként is jelentős tájalkító hatását fokozták az elmúlt évtizedekben helyenként alkalmazott tarvágások, ami nagymértékű talajpusztulást, és az eredeti növényvilág radikális megváltozását ered-ményezte.

2.2. A zselici táj és lakói

Gyűrűfű történetét azzal kell kezdenem, hogy bemutatom a zselici emberek hagyományos kapcsolatát a tájjal, mivel részben ennek tükrében nyernek értelmet a faluban lejátszódott folyama-tok.

A falu lakói - szinte minden népcsoporthoz hasonlóan - szerves egységet alkotva éltek évszázadokon át egymással és a tájjal. A természeti környezet adottságai határozták meg gazdálkodásukat, településformájukat, néphagyományaikat, építkezésüket, viseletüket, mesterségeiket, tárgyi kultúrá-jukat és részben a világról alkotott elképzelésüket. Ma azt mondanánk, fenntartható gazdálkodást folytattak, hiszen tudatában voltak annak, hogy csak a táj adottságait, lehetőségeit szem előtt tartva lehet fennmaradni. A Zselicben szerintem jó példáját láthatjuk, illetve inkább csak láhattuk a fenn-tartható táj fogalmának, amikor az ember és a táj harmonikus kölcsönhatásban él együtt évszázado-kon keresztül. A fenntarthatóság lényege, hogy az emberi rendszerek, - a társadalom és a gazdaság - „akkor képesek komoly zavarok nélkül, hosszú ideig fennmaradni, ha működési, szerveződési mo-dellje hasonló a létfenntartó főrendszer modelljéhez. A társadalom fenntarthatósága modelljének ökológiai alapelvűnek kell lennie” (HAJNAL K. 2008). Ebbe a harmonikus kapcsolatba avatkozott be a központi tervezésű és irányítású gazdaság- és településpolitika, melynek drámai következménye lett az itt élő emberek életében.

A Zselic évezredek óta lakott terület, ősemberek lakóhelyeire utaló leleteket is feltártak itt. Tíz kőkori település, köztük több földvár romjait találták meg régészek, amelyek a bronzkorban is lakottak voltak. A népvándorlás korából kevés lelet került elő, valószínűleg azért, mert a sűrű erdővel benőtt táj nem kedvezett az akkori népek életmódjának. A honfoglalástól kezdve a terület része volt a király által adományozott egyházi és magánbirtokoknak. Legrégebbinek számít az 1061-ben Ottó somogyi ispán által alapított zselicszentjakabi monostor. A Zselic név először Szent László király egyik adománylevelében olvasható. Levéltári adatokból végigkövethető a Zselic története az Árpád-kortól napjainkig.

A Zselic a középkori kanászélet, a kanászfalvak és a makkoltatás mellett, sajátos betyárvilágról volt híres, ami már a középkorban és török időkben a hírhedt somogyi betyárélettel kapcsolódott össze. Legendás virágkora azonban az 1848-49-es szabadságharc és az önkényuralom idején volt. A sűrű erdőrengeteg kitűnő búvóhelyet jelentett, ami tele volt apró falvakkal, és körülbelül száz csárda várta a környékbeli betyárokat.

Néprajzi szempontból is egységes vidéknek tekintik a Zselicet, melynek központja Szenna. Itt maradt fenn legtovább a hagyományos építkezés, a népviselet és a zselici nyelvjárás is. A 20. század elején a férfiak még házi vászonból varrt bőgatyát, és inget hordtak, valamint pörge kalapot, zsinórozott mellényt, kemény szárú csizmát viseltek ünnepnapokon. A nők szintén házi szövésű vászonból készített „péntőt”, inget hordtak, és kékfestő selyemszoknyát viseltek ünnepeken. Az idősebbek még az 1940-es években is fehérben gyászoltak. Kiemelkedő volt a zseliciek szövés-kultúrája is.

A települések és a népesség gyarapodásával együtt jártak a fokozatos erdőirtások is. A zselici erdők azonban még évszázadokig megélhetést nyújtottak a települések lakóinak: kondákat makkoltattak, faszenet és fahamut égettek, a 18. századtól pedig hamuzsirt főztek. A hamuzsír melléktermékét felhasználva fejlődött ki a szappanfőzés is. Ezeket az erdei termékeket a helyi üveghutákban, a textilfehérítés és -festés, és a gyapjúmosás során használták fel. Jelentős foglalatosságnak számított még a gubacsszedés, a méhészet, a mézsör készítése. A méhészkedéshez elengedhetetlen volt a Zselic egyik őshonos fája, az ezüsthárs.

Az erdő jó alapot adott a „fás” mesterségek és a fűrészipar kifejlődéséhez is. A gyors folyású patakokra fűrészmalomokat telepítettek, aminek kezelője többnyire értett az ács-, az asztalos- és a kekesmesterséghez is. Az építkezésekhez is a helyi erdők adtak gerendát, deszkát, fűrészárut. Egyre több fát igényeltek a famegmunkálással foglalkozó iparosok is. A kaposvári fűrészüzemet nem lehetett már tovább bővíteni, ezért 1956-ban Bőszénfára telepítették át, és jelentős mennyiségű bányadeszkát, bútort és parkettlécet termelt.

Hagyományosan gyűjtötték az erdei gombákat, gyümölcsöket, gyógynövényeket, virágokat, amiket nem csak frissen, hanem megszáritva, aszalva használtak fel, sőt a környékbeli piacokon értékesítették is. A vadalmát szárítva és ledarálva almabor készítéséhez is felhasználták, a vadkörteből pedig pálinkát is főztek. A szelídgesztenyét, a csipkebogyót, a nyír levelét és a hársfa virágját is gyűj-

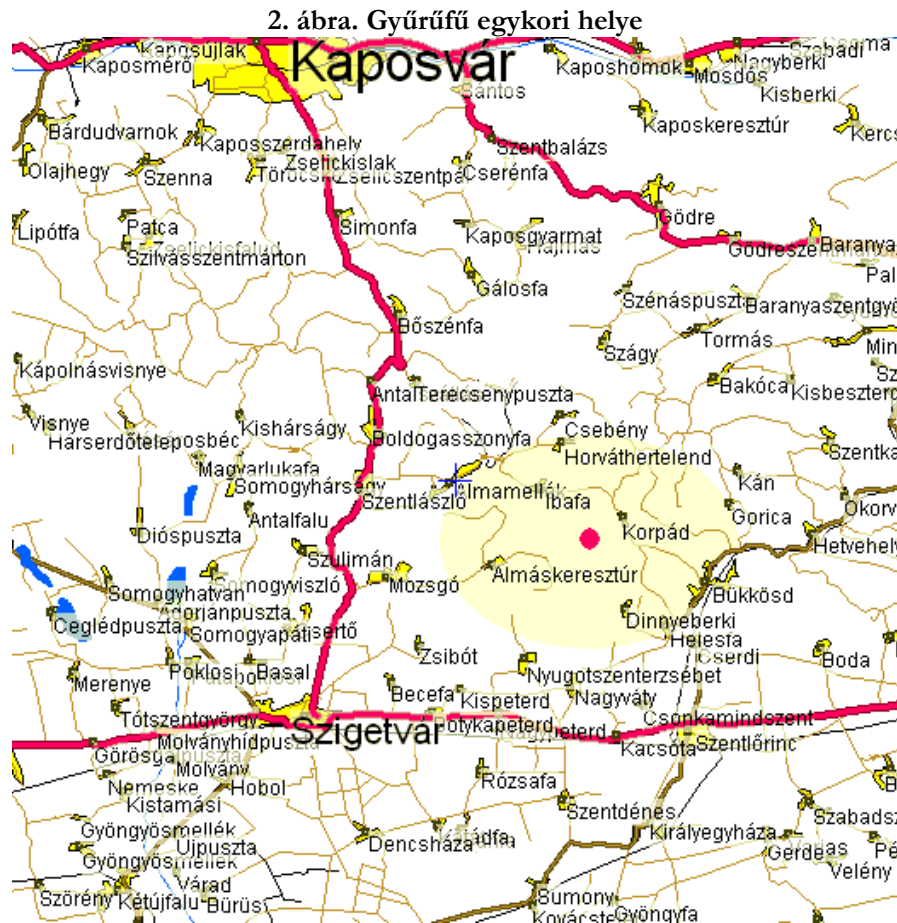
tötték. A negyvenes-ötvenes években az erdőgondnokságok gyűjtötték be a nagy mennyiségű gombát és gyógynövényt. Ebben az időben az ország gyógynövényexportjának 30%-át Somogyban, ennek jelentős részét pedig a Zselicben szedték (TARJÁNNÉ TAJNAFÖI A. 2001). Az évszázadokon át szőtt kelmék és szőnyegek festéséhez is a helyi növényeket használták fel. Például a diófa levele adta az aranybarna, a barna, és a zöldessárga színeket, a vörösbarnát csipkebogyó, vagy a kökény, a vadkörte, és a nyírfa kérgének főzete adta.

Az 1945-ben állami tulajdonba vett erdők szakszerű és egységes kezelése 1948-tól indult meg, addig a különböző tulajdonban lévő területeket eltérő módon hasznosították, és ápolták, aminek eredményeképpen elég sok tarvágásos terület maradt. Ezek beerdősítése is megkezdődött.

A Zselicben 20 termelőszövetkezet működött 1975-ben, a mezőgazdasági művelés alatt álló összes terület aránya mindig az országos átlag alatt volt. A nagyüzemi mezőgazdaság sosem volt itt nyereséges a nagyfokú erdőszűltség, a változatos domborzat miatt és a közepes minőségű talajok miatt, az árpa kivételével minden termény termésátlaga alacsonyabb volt az országos átlagnál.

A területen nem jellemző a bányászati tevékenység, csak üveggyártáshoz használt homokot, és a helyi tégl- és cserépgyártáshoz szükséges löszös agyagot bányászták. Ez legtöbbször külszíni bányát jelentett, amelynek tájalkító hatása hagyott kisebb nyomokat. Az ipari tevékenység sosem volt kiemelkedő a környéken. Egyetlen kivétel a hagyományos kézműipar: fa- és szövőipar. A lakosság legnagyobb része ma is az építő-, kő-, föld-, és agyagiparban dolgozik, és már csak kisebb kapacitású fafeldolgozó üzemek működnek.

Nagy közlekedési útvonalak nem érintették a területet, ami a táj egysége szempontjából hasznos, ám az emberek számára inkább hátrányos volt, mivel az agyagos talaj esős időben hónapokra elzárta az embereket a külvilágtól. Az első köves út 1845-ben épült Pécs és Kaposvár között, és ezután indult meg fokozatosan a mai közúthálózat kiépülése.

Forrás: www.terkepcentrum.hu térképe alapján

1900-ban épült a kaposvár-szigetvári, majd öt évvel később a kaposmérő-középrigóci vasútvonal (TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001) Mindkettőt megszüntették a hetvenes években, ami sokak szerint hozzájárult Gyűrűfű elnéptelenedéséhez, ám a kaposvár-szigetvári vasutat, ami Almamelléknél haladt, csak később, 1977-ben számolták fel. A régi lakosok elmondása szerint a gyűrűfűiek nem ezt a vonalat, hanem a sásd-szentlőrinc-pécsi vasutat használták, aminek helesfai megállója közelebb is volt, és terményeikkel a pécsi piacra jártak, nem Szigetvárra.

2.3. A Zselic településszerkezete

A Zselic hagyományosan aprófalvas terület. Városokat és nagyobb falvakat is gyakorlatilag csak a határain találunk: Kaposvár, Sásd, Szentlőrinc, Szigetvár. A török idők előtt összesen 130 falu volt a területen, a törökdúlás idején ebből 90 véglegesen elpusztult, és csak 40 épült újjá (TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001). Ma körülbelül 80 település tartozik a Zselic területéhez, és még mindig aprófalvas régiónak számít. Ma is hatalmas területek vannak, amiken nem vezetnek keresztül köves utak, csak erdészeti földutakon járhatjuk be a vidéket, ilyen például a régi Gyűrűfű mellett Visnyeszéplak környéke is.

3. ábra. Jelenleg egy turistatérképen épp, hogy rajta van

Forrás: A Zselic turistatérképe (Chartographia) alapján

A zselici falvak jellegzetes településszerkezetűek, amit részben a földrajzi környezet, részben a gazdálkodás hagyományos formái határoznak meg. A sűrű erdővel borított tájon az emberek maguk irtották ki a mezőgazdaságra alkalmas területekről a fákat, és a maradék erdők gyakran megnehezítették a közlekedést a falvak és a földek között. Ezért építettek a földeken úgynevezett gabonás- és szénáspajtákát, amikbe behordták a learatott terményt, és a lekaszált szénát. Az ilyen típusú falvakat megosztott településeknek nevezik.

Gyakran szabálytalan halmazfalvak voltak eredetileg a dombok, völgyek között fekvő apró települések. A falu belseje zsúfolt és rendezetlen, a telkek szabálytalan alakúak, sokszögűek voltak, az épületek össze-vissza álltak bennük, és a család szaporodásával egészen elaprózódtak. Legtöbbjük kerítés nélkül állt, és egy-egy nagycsalád lakta. A gazdasági udvarok a lakótelkeken kívül eső külső telkeken, egy 1-2, esetleg 4-5 holdas kerített kertben voltak a falutól 1-2 km-re lévő kaszálókon (TARJÁNNÉ TAJNÁFOI A. 2001). Itt kaptak helyet az istállók, pajták, szérűk, és pincék. A férfiak legtöbbit itt tartózkodtak, nyári munkák idején itt is aludtak.

A települések hagyományos képe az úrbéri és a tagosítási perek idején, 1837-től kezdve lassan megváltozott: a jobbágyok maguk kértek új, rendezett telket, és ragaszkodtak az utcás szerkezetű településhez. Kevés példa van az országban arra, hogy a települések lakóiak akaratából ilyen gyökeresen megváltozzanak (TÍMÁR GY. 1971).

A hagyományos zselici építkezést meghatározták a helyben meglévő alapanyagok: a fa, és az agyagos föld. Ennek megfelelően leginkább boronaházakat építettek, amiket egyes vizesebb területeken kiszorítottak az úgynevezett talpas házak, mivel egyszerűen odébb lehetett húzatni ökrökkel, amikor jött az árvíz. A legtöbb ház fala sövényfonással készült, amit minden évben sárral újratapasztottak. A tetőt az irtásföldeken termelt hajdina- vagy rozsszalmából készült zsúp fedte, amit felül „szegés” díszített. A ház elején a tető „csonkafaros”, azaz sátoztetős volt, amit faragott léccsipkázat díszített. A házak beosztása is jellegzetes volt: az egyes helyiségek az udvarról, vagy a gazdagon díszített pitvarról nyíltak. Az épületek első részében volt a „ház”-nak nevezett lakószoba, középen a füstös konyha, hátul pedig a kamra. Néhány hagyományos házat a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményben láthatunk.

A 20. században már a jó minőségű agyagból égetett vályogtéglából épültek a házak, a gyűrűfűiek a korpádi tégláégetőből vették a téglát, vagy agyagból döngölt falú házakat építettek. Ezeket a falakat minden évben sárral újra kellett tapasztani, így akár száz évig is lakható volt egy ház. Az elhagyott falvakban azonban az eső hamar tönkretette ezeket a házakat, és ma már semmi nyom sem utal a régi házak helyére. Egy-egy bokor alatt véletlenül találhatunk egy nagyobb kupac agyagot, ami egykor talán egy ház volt.

3. GYŰRŰFŰ ÉS A SZOMSZÉDOS FALVAK TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

3.1. Gyűrűfű története a kezdetektől 1945-ig

Gyűrűfű és a hozzá tartozó Szentlélek, illetve Szentlélekpuszta története az Árpád-korig vezethető vissza, a két falu első említése az 1330-as években gyűjtött pápai tizedjegyzékekben található meg. A falu neve a Gyűrű patak forrásvidékét, azaz „fő”-jét jelenti, ez a patak azonos azzal, amelyik ma is körülöleli az egykori település helyét. Szentlélek a falu hajdani templomának helyén kialakult kisebb települést jelölte a 15. századtól, a helybeliek gyakran találtak ezen a területen cserépmaradványokat, vasszerszám-darabokat szántás közben. A papi jövedelmek alapján Gyűrűfű a megye falvai közül a 20 legkisebb közé tartozott a 14. században. 1542-re plébánosát is elvesztette, és a korpádi templomhoz tartozott (TÍMÁR GY. 1971).

A török hódoltság idején készült adóösszeírásokban Gyűrűfű és Szentlélek két különálló faluként jelent meg, ami azt is bizonyítja, hogy a falvak akkoriban sem haltak ki teljesen, 1696-ban, a felszabadító harcok után négy családot írtak össze Gyűrűfűn (TÍMÁR GY., 9.p.). A falu érdekes módon ez után néptelenedett el először, miután túlélte a török időket, a 18. században pusztaként említik, csak néhány család lakta. 1760-tól kezd nőni a falu lélekszáma, és a század végére újra benépesült Szentlélek is, ami a korabeli anyakönyvek alapján követhető nyomon (TÍMÁR GY. 1971).

Gyűrűfű története a múlt század közepe óta a rendszeresen kiadott helységnévtárakból is kirajzolódik: 1851-ben Gyűrűfűnek 74 római katolikus lakosa volt, a falu a Jeszenszky család birtoka volt. 1892-re ehhez viszonyítva nagyon nagy népességnövekedést ért el a falu: 280 lakost számláltak. Ez a népességszám nagyjából stagnált a második világháborúig, amikor a nagy népességmozgások érintették Gyűrűfűt is (TÍMÁR GY. 1971).

A falu szoros kapcsolatban élt a környék településeivel: Csebény, Horváthertelend, Ibafa, Korpád. Az előző fejezetekben említett okok mellett a falvak nehéz helyzetét fokozta az is, hogy a szigetvári és a sásdi járás, és Baranya és Somogy megye határán fekszenek. Ez egyben azt is jelenti, hogy minden központi településtől, piactól, vasúttól távol esnek, ami tovább erősíti periferiális helyzetüket. Az 1945 utáni falukörzet megegyezett a körjegyzőség területével, tehát a háború előtt sem tartották alkalmasnak a kis falvakat önálló státusra. Azonban akkor még mindegyik községnek megvolt a saját faluservezete, és önálló intézményekkel, funkciókkal rendelkeztek (MAGYAR 1977).

A Zselic aprófalvaira általánosságban jellemző, hogy már a török előtt is léteztek a települések, de a török időkben teljesen elnéptelenedtek. A jelenlegi helyzet kialakulása a 18. században kezdődött, horvát és német telepések betelepítésével: Ibafát és Horváthertelendet horvát telepések népe-

sítették be 1742-52 között. Pár évtized múlva jelentek meg a német telepesek, akik egy része a már újjáéledt falvakba költözött, más része új falut alapított, például Csebényt és Szabást. A betelepült németek vagyont nem, de a helyinél sokkal fejlettebb, árutermelő gazdálkodási módot hoztak magukkal, amivel évtizedek alatt felvirágoztatták a falvakat.

A horvát családok a 20. századra teljesen beolvadtak a német lakosságba, és nevükön kívül semmilyen sajátosságot nem őriztek meg, a falvak - Gyűrűfű kivételével - teljesen elnémetesedtek. Gyűrűfű többségben magyar lakossága mellett itt is élt egy kisszámú németiség, a két nemzetiség azonban nem különült el élesen egymástól, gyakoriak voltak a vegyesházasságok is.

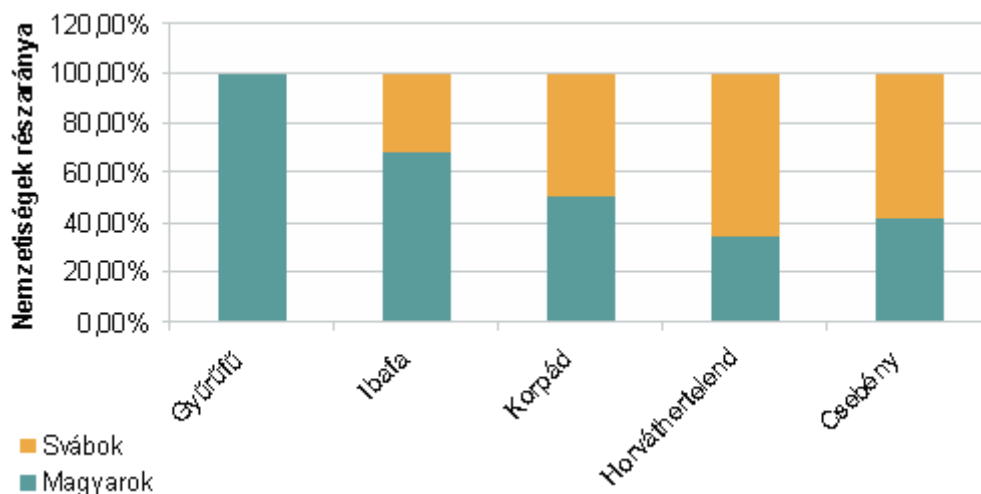
Az 1900-as népszámláláskor Gyűrűfűnek 305, 1941-ben 253 lakosa volt, akik akkor 99%-ban magyarnak vallották magukat. A 19. század közepétől a falu lakossága fokozatosan nőtt 1900-ig, majd attól kezdve folyamatosan csökkent. A népszámlálások Ibfán és Horváthertelenden is kismértékű népességsökkenést mutatnak a 20. század első felében. Csebény és Korpád lakossága viszont csak olyan kis számú lakossal nőtt, hogy a falvak együttes népessége majdnem száz fővel csökkent 50 év alatt (Havas G. 1980).

Az 1895-ös mezőgazdasági összeírás során 43, 1935-ben 47 gazdaság működött Gyűrűfűn, ami a legkevesebb birtokot és egyben valószínűleg a legnagyobb átlagos birtokméretet jelenti a falvak között. A Nagyatádi-féle földreform Csebényben és Ibfán adott kisebb birtokot földnélküli családoknak, így a két időpont között csak ezekben a falvakban nőtt jelentősen a gazdaságok száma. A lakosság csökkenésével együtt azonban arra következtethetünk, hogy a századfordulón még több volt a földnélküli családok száma a falvakban.

Az 1935-ös összeírás során Gyűrűfűn volt a legkevesebb, 23 db 5-50 kh közötti birtok, ami viszont a gazdaságok felét jelentette. A birtokos parasztság mellett iparosok és rendszeres alkalmi mezőgazdasági munkából élő szegények laktak a falut. Csak Csebényben és Ibfán volt néhány család, akik uradalmi cselédként dolgoztak, mivel itt feküdt a környék földesurainak, a Jeszenszky családnak a birtoka. A többi baranyai faluhoz hasonlóan ezen a környéken is jellemzően a magyar családok voltak a szegényebbek, ők dolgoztak cselédként, napszámosként (Havas G. 1980).

A második világháború kezdetén a falvakban lakó németek többsége belépett a Volksbundba, ám közülük is sokan vallották magukat magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek az 1941-es népszámláláskor, de Gyűrűfű kivételével így is minden faluban a német lakosság volt többségben. A többi faluban a lakosságnak minimum a fele németnek vallotta magát. Gyűrűfűn viszont az emberek 91,3%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, és 99,2%-a magyar nemzetiségűnek (Havas G. 1980).

4. ábra. Nemzetiségek részaránya a falvak lakosságában, 1941

Forrás: KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A környék agyagos talaja nem alkalmas igazán mezőgazdasági termelésre, de a háború előtti időszakban Gyűrűfű gazdáai országosan is híresek voltak a vásárokon díjnyertes marháikról. A falubeliek az állattartásból, szőlőművelésből, az erdő nyújtotta javakból, és a felesleg piaci értékesítéséből a szomszédos falvakhoz képest viszonylagos jólétet tudtak maguknak teremteni. A családok helyzetét természetesen itt is megnehezítette a háború, néhány család férfi nélkül maradt, és csak nehezen tudta megtartani egzisztenciáját.

A falvak nehéz helyzetét fokozta az is, hogy a szigetvári és a sásdi járás, illetve Baranya és Somogy megye határán fekszenek. Ez azt is jelentette, hogy minden központi településtől, piactól, vasúttól távol estek, ami tovább erősítette periferiális helyzetüket.

3.2. Gyűrűfű története 1945 után

A falu 1945 utáni fejlődését szinte minden országos történelmi, politikai esemény, döntés befolyásolta, eltérítette szerves fejlődési pályájáról: a kitelepítés, a szövetkezetesítés, a körzetesítés, majd a településfejlesztési koncepciók. A sok kedvezőtlen adottságot felerősítették az 1945-től kiadott településpolitikai, gazdasági jellegű rendeletek, amelyek következtében gyökeresen megváltozott a falvak addigi élete.

1. kép. Gyűrűfű 1950 körül.

Képaláírás: Puffler Ádámné Ilonka néni a vele készített interjúban erről a fényképről többször is elmondta:
„Hát ez egy olyan rendezett, most itt látszanak a kertek, hát egy fűszálat nem lát, hogy ott milyen rend és tisztaság volt!”

1946-ban kezdődött meg hivatalosan a németek kitelepítése a nemzetközi egyezményeknek és a magyar rendelkezéseknek megfelelően. A kitelepítések alapja a Volksbund tagság és az 1941-es népszámlálási adatok voltak. Hasonlóan más magyarországi falvakhoz, Gyűrűfű környékén sem csak ezek az adatok voltak döntőek, hanem egy-egy család gazdaságát, házáat szemelték ki a kitelepítő bizottságok (ROMSICS I. 2005).

A környéken már 1944-ben, közvetlenül a szovjet csapatok átvonulása után elkezdődött a német érzelműekkel való leszámolás. Gyakran véletlenül múlt, hogy a család maradhatott-e a házában, vagy a falun belül, esetleg a környéken kellett máshová költöznie, vagy németországi kitelepítés várt rájuk. Sokan rövid idő után visszaköltöztek régi házukba, vagy egy környékbeli faluban, például Gyűrűfűn húzták meg magukat. Többben később visszavásárolták eredeti házukat.

A kitelepítésekkel párhuzamosan indult meg a szegényebbek, a helyi és környező uradalmi pusztákon élő cselédek beköltözése, és a felvidéki magyarok betelepítése a németek régi házaiba. Ez a két csoport azonban teljesen eltérő társadalmi helyzetből érkezett és eltérő gazdálkodási kultúrát hozott magával. A felvidékiek minden ingóságukat, állataikat, gazdasági felszerelésüket elhozhatták,

és a megelőző évtizedekben felhalmozódott, piacra termelő mezőgazdaság tapasztalatait és polgárosult életmódjukat is magukkal hozták. Magasabb iskolázottságúak voltak, szélesebb politikai tájékozottsággal is rendelkeztek, mint a helybeliek. Számukra egyértelműen visszalépést jelentett az áttelepülés, mivel nem csak egy új természeti, társadalmi és gazdasági környezethez kellett alkalmazkodniuk, hanem lényegesen rosszabb minőségű és kisebb földet, kisebb házat, a piacoktól pedig nagyobb távolságot jelentett, mint előző lakóhelyük.

A környékbeli cselédek viszont minden ingóság, és gazdálkodási tapasztalat nélkül érkeztek, és nem voltak képesek a megkapott földeken, esetleg a hátrahagyott eszközökkel jól működő gazdaságokat üzemeltetni. Néhány év alatt felélték, amit találtak, és vagy elköltöztek a környékről, vagy más foglalkozást kerestek maguknak. A körzetben maradt német gazdák, és a betelepült felvidékiek mindvégig egy magasabb társadalmi pozíciót foglaltak el, és ezt mindig is érzékeltették a régi cselédekkel.

Ezek a pár év alatt lezajló jelentős mozgások nagyon mélyen érintették a falvak kialakult társadalmi struktúráját, gazdasági viszonyrendszerüket, és gyökeresen megváltoztatták helyzetüket. A falvak egymással kialakult kapcsolatai is átalakultak, megszakadtak. Kicsit szerencsésebbnek mondható ebből a szempontból Gyűrűfű, mivel itt nagyon kevesen vallották magukat németnek 1941-ben, így sokkal kevésbé érintették a falut ezek a népességmozgások. A további néhány évben azonban megmutatkozott, hogy egy ilyen radikális változás a falvak társadalmának összetételében milyen hosszútávú problémákat okoz. A falvakban megsérült a sok évtizedes közösség, megszakadtak a gazdasági kapcsolatok, tapasztalatok, és eltűnt az a szervesen kialakult szabályozórendszer, ami a falvak közötti migrációt meghatározta (VALUCH T. 2001). A ki- és betelepítések következtében szinte kicserélődött a környék lakossága, és mivel a betelepült cselédek nagy része rövid időn belül továbbköltözött, a házaikból kilakoltatott németek igyekeztek visszaszerezni azokat, a felvidékiek pedig próbáltak megbirkózni az új környezet nehézségeivel, a falvak nem tudtak újra közösségekké alakulni.

3. kép. Hétköznapi élet Gyűrűfűn 1950 körül

Az elkövetkező években is folytatódott a nagyarányú népességmozgás, és már az iparosítást megelőzően folyamatosan változott a falvak társadalmi összetétele. A népességmozgásokra általában az jellemző, hogy a kisebb falvakból a nagyobbakba, és városokba irányul, de ezekben a falvakban azt figyelhetjük meg a negyvenes évek végén, hogy a legszegényebbek folyamatosan vándorolnak egyik faluból a másikba, folyamatosan keresve valamilyen hosszútávú megélhetési lehetőséget. Az 1949-től 1974-ig tartó időszakban a lakónyilvántartási adatok szerint az eredeti lakosságának 2,5-szerese fordult meg a falvakban, miközben Ibafa, Csebény, és Hertelend lakossága erősen, Gyűrűfű és Korpád lakossága pedig rohamosan csökkent. Ez a hatalmas fluktuáció szinte átmosta a falvakat, egyre inkább gyorsította a folyamatokat, és a helyi társadalom fokozatos lecsúszását eredményezte. (Havas G. 1980)

Az időszak elején még mindig túlsúlyban lévő hagyományos birtokos parasztság aránya egyre csökkent, és ezzel párhuzamosan egyre nőtt a betelepítettek, illetve a betelepültek száma, akik egyre inkább az alsó rétegekhez tartoztak, és egyre elmaradottabb vidékekről érkeztek. A hatvanas években jelentek meg az első családok Szabolcs megyéből, és ebben az időszakban nőtt meg a cigányok aránya is. Folyamatosan nőtt a tradicionális falusi szegények száma is, akik mindig mobilabbak vol-

tak, mivel az alkalmi munkalehetőségek követésére kényszerültek. Nem kötötte egy helyhez őket sem tradíció, sem család, sem ingatlan, és egy új lehetőség felbukkanásakor továbbköltöztek. Az uradalmi cselédek mellett közéjük tartoztak a napszámosok, summások, föld nélküli iparosok, bányákban, erdőkben munkát vállaló alkalmi munkások. Az ő életmódjuk 1945 után sem sokat változott, mivel az uradalmak helyét átvevő állami gazdaságok, állami erdészetek továbbra is biztosítottak munkát számukra, ami szerény megélhetést jelenthetett, de letelepedéshez, házvásárláshoz semmiképpen sem volt elég.

Az ideiglenes munkahelyek némelyike ideiglenes lakást is biztosított, így a családok egyik faluról a másikba, pusztai cselédházakba, vagy városi szegénynegyedekbe költöztek akár évente többször is. Némelyiküknek sikerült megmaradni egy ipari munkahelyen, esetleg állandó lakást szerezni egy faluban. A Gyűrűfű környékén lévő falvakba azonban egyre több, biztos egzisztenciát nem találó család költözött be, majd rövid idő múlva elhagyta a környéket. A környék folyamatos lecsúszásával párhuzamosan, és a folyamatot gyorsítva, egyre több őslakos német és magyar jómódú gazdálkodó család költözött el a falvakból, és a helyükön egyre több szabolcsi, felvidéki, és régebben cselédként dolgozó család maradt (SÁRFALVI B. 1965).

A falvakat természetesen másként érintették a ki- és betelepítések, és máshogy alakult későbbi lakosságuk is: Csebény volt 1945 előtt a legszegényebb, itt lakott már akkor a legtöbb cseléd, és itt maradtak meg leginkább az őslakosok '45 után is. Horváthertelend volt a leginkább jómódú falu, innen telepítették ki a legtöbb német családot, és ezek a porták feleltek meg leginkább a felvidékieknek. A környező uradalmakból beköltöző cselédek többsége az Ibaán megüresedett házakban telepedett le, és mivel ez a falu a környék központja, itt a legjobbak az infrastrukturális feltételek, a beköltözőknek itt sikerült a leginkább gyökeret ereszteniük, stabil egzisztenciát kialakítaniuk (FARKAS K. 1974).

Korpád a legnehezebben megközelíthető a falvak között, innen kezdtek el legelőször elköltözni a kitelepítés után maradt őslakosok, és itt váltak először teljesen értéktelenné a házak, így itt már a hatvanas években megjelentek az önkényesen beköltöző szabolcsiak és a cigányok. Gyűrűfűn volt a legkevesebb kitelepítés, így itt maradt meg a leginkább a régi közösség. A hatvanas évekig kevesen költöztek el a faluból, aminek következtében kevesen érkeztek, itt volt a legkisebb a fluktuáció. Havas Gábor szerint „nem véletlen, hogy a hasonló adottságú falvak közül Gyűrűfű néptelenedett el először, mert itt a megmaradt, egységes őslakosság urbanizáltabb településekre költözése kollektív döntés eredményének tekinthető.” (HAVAS G. 1980)

Juhász Pál szerint sem a hagyományos aprófaluprobléma „áldozata” Gyűrűfű, mert egy elmaradt, rossz közlekedési adottságokkal rendelkező falu nem néptelenedik el teljesen, mivel az emberek nagy része nem tud elköltözni a faluból. Lakói szerint nehezen elképzelhető a következő nemzedékek sorsa a faluban, de ez még nem jelent teljes elnéptelenedést a folyamatos fogyás ellenére sem. „Gyűrűfű azért néptelenedett el, mert egységesen jómódú lakossága arra a sérelemre, hogy

intézményeit elvették, emellett tudomásul véve azt az akkor szükségszerűnek hitt tényt, hogy oda utat nem érdemes építeni, úgy reagált, hogy máshová települt. Megtehették, mert jómódúak voltak. A hasonló fekvésű környező falvak sorsa azonban a lassú elszegényedés volt: a tehetősek elmentek, a szegények egy része maradt, s hozzájuk újabb szegények csatlakoztak. Csökkenő, s általában egy alacsonyabb szinten stabilizálódó körforgás ez a legtöbb út végére került hegyi falu esetében, nem pedig elnéptelenedés.” (JUHÁSZ P. 1986-87)

3. - 6. kép: gyűrűfűi családok 1960 körül

Képaláírás: Puffler Ádámné Ilonka néni mesélte a 6. képről: „A férjem meg azért állt be, hogy ne más hajtsa a lovainkat, hogy ne üssék-verjék, a szomszédba volt a téesz, ha a téesznel nem volt takarmány, képes volt hazulról vinni a lovaknak kukoricát, hogy nehogy tönkremenjenek a lovaink.”

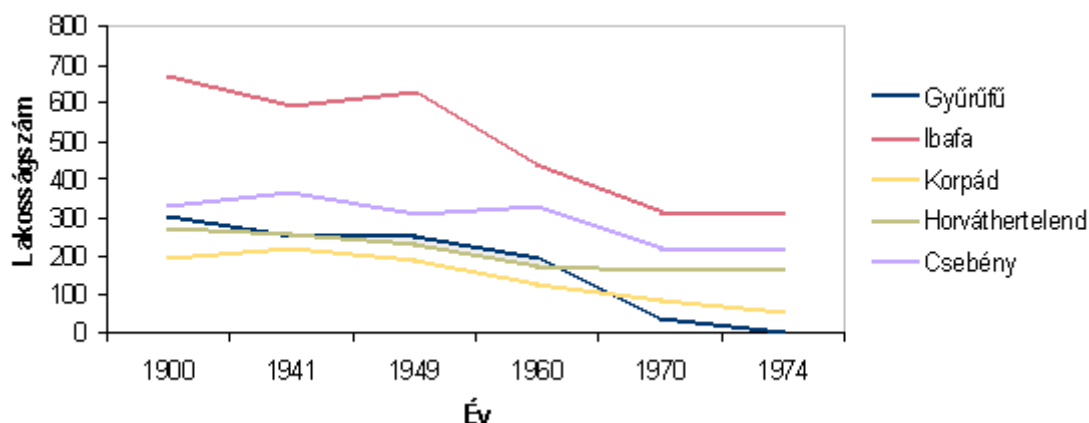
A környékre települők között nemcsak az egész országból, de még a határon túli magyar lakta területek szinte mindegyikéről is találunk beköltözőket. A német lakosságra azonban jellemző az endogámia, nem keveredtek a beköltözőkkel, házastársaik 31,9%-a helyben, 72,6%-a a környéken született. Érdekes módon a gyűrűfűi magyarok ennél kisebb endogámiát mutatnak: csak 15,6%-uk házassodott helyből, 62,5%-uk pedig a tágabb környékről. (HAVAS G. 1980)

A környék népességmozgásairól összességében elmondhatjuk, hogy 1949 és 1974 között a németek, a '49 előtt beköltözött cselédek, a magyarok, és a felvidékiek száma erősen csökkenő, a nem Magyarországon születettek aránya stagnált, míg növekedett a szabolcsiak és a cigányok száma. A falvak összes lakossága 1955-ig még nőtt, de attól kezdve folyamatosan csökkent. A helyi magyarok (vagyis főleg a gyűrűfűiek) száma 1962 után kezdett el rohamosan csökkenni (HAVAS G. 1980).

Az őslakos, jellemzően endogám német, magyar, és felvidéki közösség egy ideig még megpróbálta fenntartani kialakított egzisztenciáját, tradicionális gazdálkodását, de a környék helyzetének fokozatos romlásával egyre többen költöztek el nagyobb falvakba, kisebb környékbeli városokba, földrajzi értelemben mindenképpen felfelé mobilizálódtak (KULCSÁR V. 1971). A háború után beköltözött, nem stabil egzisztenciájú cselédek, alkalmi munkából élők egy része megpróbált élni a lehetőségekkel, de nagy részük rövid időn belül újra elköltözött, azonban ők nem tudtak olyan helyre költözni, mint a régebb óta itt élők. A rengeteg beköltöző ellenére a környék lakossága folyamatosan, és egyre rohamosabban csökkent.

A falvak összes lakossága 1955-ig még nőtt, de attól kezdve folyamatosan csökkent. A helyi magyarok (vagyis főleg a gyűrűfűiek) száma 1962 után kezdett el rohamosan csökkenni (HAVAS G. 1980). Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy a '60-as években a falvak „C” kategóriába kerültek, ami azt jelentette, hogy az önerőből építkezéshez semmilyen építési engedélyt nem kaphattak (JUHÁSZ P. 1988). Az őslakos közösség egy ideig még megpróbálta fenntartani kialakított egzisztenciáját, tradicionális gazdálkodását, de a környék helyzetének fokozatos romlásával egyre többen költöztek el nagyobb falvakba, kisebb környékbeli városokba, azaz földrajzi értelemben mindenképpen felfelé mobilizálódtak.

5. ábra. A lakosságszám változása Gyűrűfűn és a szomszédos falvakban

Forrás: KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A németek és a helyi magyarok (a gyűrűfűiek) új lakóhelyéről elmondható, hogy nagy részük rögtön a környék két megyeszékhelyére (Kaposvár, Pécs), járási székhelyére (Szigetvár, Sásd), vagy a legurbanizáltabb faluba, Szentlőrincre költözött. Így ez a csoport rokonsági körén belül, az ismert tájegységen belül maradt, de a településhierarchiában képes volt erőteljesen felfelé mobilizálódni. A németek 43,9%-a, a helyi magyarok 41,7%-a, és a német-helyi magyar vegyes családok 64,1%-a költözött városba, míg ez az összes elköltözésnek csak 27,1%-ára jellemző. A falura továbbköltöző németek 76%-a, a helyi magyarok 91,7%-a, és a vegyes családok 75%-a olyan településre költözött, ahol van vasútállomás, szemben az 52,8%-os átlaggal. (HAVAS G. 1980)

Nagy közlekedési útvonalak nem érintették a területet. 1964-ig egyetlen faluba sem vezetett köves út, Ibafára '64-ben, Horváthertelendre '68-ban, Csebénybe pedig csak 1975-ben építettek köves bekötőutat (HAVAS G. - SCHIFFER P. 1983). Gyűrűfű elnéptelenedésének egyik fő okaként említették a falu régi lakói, hogy a falu nem kaphatott bekötőutat, ezért teljesen kilátástalannak érezték a helyzetüket.

3.3. Gyűrűfű elnéptelenedésének folyamata

Fontosnak tartom, hogy külön kiemeljem az iskola szerepét a faluban, mert minden régi lakos, akivel interjút készítettem, sokat mesélt a falu utolsó tanítójáról, Frei Jánosról. A falu életébe szervesen épült bele az iskola, és a tanító és a felesége évtizedeken keresztül meghatározta a falu kulturális életét. Nem csak írni-olvasni tanították a gyerekeket, hanem új gazdálkodási, háztartási, földművelési ismereteket oktattak, kirándulásokat, színi előadásokat, bálakat, majálist szerveztek az egész falu számára. A színi előadásokat a tágabb környéken is bemutatták. Érdekes volt számomra, hogy a tanítók nem csak az iskolát látták el, hanem a századfordulóig temettek is.

7. kép. A gyűrűfűi iskola 1960 körül

Tímár György szerint - aki 1966-tól volt Ibafa és Gyűrűfű plébánosa - Gyűrűfű elnéptelenedésében kiemelten fontos szerepe volt a termelőszövetkezetek összevonásának is. Gyűrűfűn a kollektivizálás ellenére valamennyire önálló gazdálkodást folytathattak a gazdák, így megőrizhették viszonylagos szabadságukat, és folytathatták a hagyományos, a helyi adottságoknak megfelelő állattartást. Tímár György szerint a gyűrűfűi gazdák a szövetkezet földjein legeltették állataikat, gyakorlatilag még jól is jártak a kollektivizálással, ami a folyamatosan elszegényedő korpádi tagokat zavart, és csak erősítette a már évtizedek óta létező ellentétet. A szigetvári járási vezetők felismerve a helyzetet, összevonták a két falu szövetkezetét, akik ebben a kényszerházasságban sem jutottak előbbre.

A gyűrűfűiek természetesen nem akarták a saját ügyességüknek köszönhető javaikat megosztani az „ügyetlenebb” és szegényebb korpádiakkal. A termelőszövetkezetet végül az ibafaival is összevonták, ami visszafordíthatatlanul elindította Gyűrűfűt a pusztulás útján.

Érdekes, hogy a világtörténelemben fordulópontnak tekintett '68-as év Gyűrűfű életében is fordulatot jelentett: ebben az évben zárt be a helyi kisbolt, született meg az utolsó gyerek, és ez év októberében tartották a faluban az utolsó esküvőt. Az '50-es években megkezdődött és egyre rohamosabbá váló elköltözési hullám 1970 nyarán érte el végső fázisát, amikor kiderült, hogy szeptembertől már az alsótagozatos gyerekeknek is heti bentlakásos iskolába kell járniuk Ibafára. Több interjúalany is elmondta, hogy gyakorlatilag ez jelentette az utolsó lökést a költözéshez: abba még beleyugodtak, hogy nem kapnak köves utat, hogy elvitték az orvost, nem adtak ki építési engedélyeket, bezárt a kisbolt, az iskola felső tagozata is, de a 6 éves gyerekeket már nem voltak hajlandók egész hétre elengedni egy másik faluba. A családok a nyár folyamán épphogy felhúzott és lakhatóvá tett új házaikba költöztek be, hogy a szeptemberi iskolakezdést már valamelyik környező városban kezdjék a gyerekek: főleg Szentlőrincen és Pécsen. A falunak az 1970-es népszámlálás idején, az év elején még 37 lakosa volt, ugyanazon év decemberében pedig már egy sem....

8. kép. Gyűrűfű közvetlenül az elnéptelenedés előtt

A gyerekes családok elköltözése után a faluban maradt néhány lakó is a távozás mellett döntött. Az utolsó lakó 1970. november 28-án költözött el, a falu elnéptelenedéséről szóló újságcikkek pedig decemberben jelentek meg a magyar sajtóban. A cikkek többsége sajnálatosnak, de a szocialis-

ta fejlődés elkerülhetetlen velejárójának, természetes részének tekintette az aprófalvak elnéptelenedését. A vélemények teljes spektrumát megismerhetjük az újságokat olvasva, de a településfejlesztési koncepciók nyílt bírálatára ekkor még nem kerülhetett sor.

A falu maradék lakosságának egyszerre történt elköltözése azért is különösen érdekes, mert a gyűrűfűiek szinte kivétel nélkül új házat építettek maguknak új lakóhelyükön, és ehhez régi, eladhatatlan házaik minden használható anyagát elhordták, ajtókat, ablakkereteket, kútkereket és kútkávát, téglákat, köveket, szinte teljesen lebontották a falut, csak a vályogfalak maradtak. A falu lakói kollektív költözésükkel teljesen felszámolták a falut, ami minden aspektusában megszűnt létezni, betelepülésre nem volt lehetőség (BELUSZKY P. 1974).

9. kép. Gyűrűfű közvetlenül az elnéptelenedés után

1971. augusztusi újságcikkek és TV híradók számoltak be arról, hogy a régi lakosok által lebontott lakóépületek mellett még megmaradt középületeket az ibafai tanács bontatja le. A tanács felszólította a telkek tulajdonosait, hogy műveljék meg földjeiket, ha ennek nem tesznek eleget, akkor a község megszűnését kimondó jogerős Elnöki Tanácsi határozattal egyidőben a telkeket állami tulajdonba veszik, és az ibafai tanács, illetve a termelőszövetkezet számára átadják művelésre. Voltak lakók, akik visszajártak még pár évig művelni a földjeiket és a temetőt, de végül 1974. december 31-vel Ibafa és Gyűrűfű községeket Ibafa néven egyesítették. A Magyar Népköztársaság Helység-névtárának 1985-ös kiadásában Gyűrűfű már nem szerepelt (TÍMÁR GY. 1971)

10-11. kép. Az egykori temető.

3.4 Gyűrűfű elnéptelenedésének története két egykori falubelivel készített interjú alapján

A kutatás során 12 egykori falubelivel készítettem interjút, ezek közül kiemelnék kettőt, mivel bennük különösen szemléletesen jelenik meg a gyűrűfűi élet, a falu utolsó pár éve és az elnéptelenedés oka, folyamata, valamint az újrakezdés az új lakóhelyen (CSÉFALVAY Z. 1990). A szó szerinti szövegből kiemeltem az általam legérdekesebbnek tartott részleteket, és saját jegyzeteimmel kötöttem össze azokat.

A Puffler Ádámné Ilonka nénivel készített interjú elején nagyon gyorsan, csak hogy követni tudjam a gondolatmenetét elhaddarja, hogy mikor született, hogy édesapja a második világháborúban meghalt, nagyapja pedig az elsőben, így kiderült, hogy miért volt olyan nehéz az élet Gyűrűfűn: „Hát, tudod, faluhelyen, nehéz volt a megélhetés, és akkor mindig a családfenntartó hiányzott az életből. Hát, hát, akkor nem úgy volt ám mint máma, hogy akár öt- vagy tízszer férjhez megy valaki, engem anyám apa nélkül nevelt föl. És faluhelyen nagyon rossz volt a megélhetés.” A házat kölcsönből vették, amit aztán az édesanyjának egyedül kellett visszafizetnie, ezért mindenféle munkát elvállalt, kisbíróságot, és a postát hordta Ibafáról, „...és nő létére ugye kiállt bizony dobolni, hogy hát valahonnan egy kis pénz jöjjön, mert hát egy fillér fizetésünk nem volt.”

A sáros utak okozta nehézségeket többször is megemlítette, például amikor a kislányát betegesen a hátán vitte orvoshoz, majd a mondat második felében máris védekezik, hogy miért mentek ők el: „Mihelyst leesett az eső, sár volt, ott köves út nem volt, járda nem volt, hát azért akkor, mondom, de még akkor is talán maradt volna a nép tovább...” és máris ismét a kislányával átélt nehéz-

ségeknél tart: „...mikor az Ilikém is megszületett októberben, hát, (nagy sóhaj) én nem úgy voltam mint most, hogy három évig gyეს, meg ilyen segély, olyan segély, egy hetes korában már ősszel vittem ki a földre, mert édesanyám akkor egymaga mindenhová ugye odaállt, répát szedni, elbújtunk a bokor mellé mikor tisztába raktam, hát szóval az is, nincs annak a határnak olyan sarka, ahol én az Ilikémet a lányomat meg ne huncultam volna. És hát ugye legtöbbször a hátamon, amikor eső, sár volt, hát mibe, én kocsiba nem tudtam tolni, vagy valami.,,

Ennek kapcsán mondja el aztán a téészesítést, amihez gyorsan elmagyarázza férjhezmenetelét, és máris újra édesanyja nagyon nehéz helyzetéről beszél: „Hát azért, amikor a földekre, harminc évig a téesz használta, az volt még a legnagyobb baj utána, akkor a téesz megalakult, ugye. Na, és akkor, még azért is azt is idekésztettem, édesanyám nevén voltak a földek, mert a férjem, hát én 17 éves voltam amikor édesanyám férjhez adott, mert nem volt férfi a háznál, nem volt aki egy darab fát vágjon vagy valami, nagyon nehezen tudtunk megélni. És akkor, amikor megalakult a téesz, mert összekerültem a férjemmel, hát nagyon, minden pénzt összeraktunk, mi az életbe soha nem voltunk nyaralni, nem ittam, nem cigarettáztam, nem kenyttem magamat, hát nézd olyanok a kezeim, hogy sokszor szégyenlem elővenni.” Kiderül az is, miért volt a „legnagyobb baj”, hogy a téesz megalakult, egy fényképet is mutat a gyönyörű lovakról, amiket elvettek, amikor „...már annyira föltornáztuk magunkat, hogy ezek voltak a lovaink, három éves lovak (...) Most anyukámnak azért kellett beállni a téeszbe, mert az ő nevén volt a föld. A férjem meg azért állt be, hogy ne más hajtsa a lovainkat, hogy ne üssék-verjék, a szomszédba volt a téesz, ha a téesznél nem volt takarmány, képes volt hazulról vinni a lovaknak kukoricát, hogy nehegy tönkremenjenek a lovaink. Úgy sírt édesanyám, ezek a lovak, hát most ez ugye, az erdőn fuvarozott a férjem, nem ez a kocsi volt, új volt, új kocsi, új szerszám, három éves lovak, 4800 forintba fizették ki, mikor beléptünk a téeszbe, hát mit kapna angyalom máma, 4800 forintért, és azt is, meg tudnám mutatni a papírt, mert nagyon sok papírt megőriztem, öt éven keresztül, egyenlő részletbe, nyolcszázvalahány forintokkal öt éven keresztül fizették ki ezt a szép lovakat.” Mire összeszedték magukat, elvették a téeszbe, amijük addigra lett, így Ilonka néni számára teljesen hiábavaló volt az a rengeteg munka, amit az édesanyja és ő végeztek, talán „fölösleges” volt férjhez menni is, ha a „férfi a háznál” a téesznek dolgozik és áthordja az elvett lovaknak a kukoricát.

Az elköltözés közvetlen okairól pedig a következőket mondja: „Mert ne azt mondja (senki), hogy elhagytuk a falunkat. Nem adtak engedélyt.” Következő mondatából derül ki a végső ok, amiért elköltöztek Gyűrűfűről, mert maradtak volna, kibírták a nehéz körülményeket, de „...muszáj volt valamerre indulni, most az a kislány, majd te is angyalom mire családod lesz, hát az ember a gyerekei érdekeit nézi. Most első osztályos korára Ibaára odaadom? Nyolc évig oda járjon? És ha tovább akar tanulni, akkor vagy Szigetvárra kellett volna beadnom, vagy Pécsre. Hát soha nem lett volna a családdal, igaz, mert akkor már följobb iskolába megyen, hát csak elindultunk mi is, mire az Ilikém iskolába ment, akkorra már fölépültünk, és beköltöztünk.” Az iskola megszűntetése végleg

„betett” a falunak, mások is a gyerekek miatt költöztek be nagyobb falvakba, vagy Pécsre. Ilonka néni sokszor említi édesanyja és az ő nehézségeit a lányával, de azért azt már nem hagyta volna, hogy a hat éves kislány kollégumba kerüljön a szomszéd faluba.

A másik interjú, amiből szeretnék részleteket idézni, Jech Jenőné Aranka nénivel készült. Miatán megkértem, hogy beszéljen az életéről és a gyűrűfűi életéről, rögtön ezzel kezdte: „Hát az élet, mint máshol is, éppen olyan nehéz volt, de megbírkóztunk vele, úgyhogy nem volt hiányunk, mert hála Istennek, elég jó földek voltak, megtermett minden, csak dolgozni kellett.” Egész életének mottója lehetne az a fél mondata, hogy „...csak dolgozni kellett”. Aranka néni számára az élet egy folyamatos munka, amit aztán mindig újra kell kezdeni, mert „...na, akkor megen...” történik valami nagy csapás, és nincs más hátra, dolgozni kell, és akkor újra minden rendben lesz. Ez a hullámváz jellemző egész életére, és az a „filozófia”, hogy mindig csak dolgozni kell, és akkor meg lesz mindenkünk. Ahogyan az életét röviden elmeséli mindig a munka van a központban, mindig azt emeli ki, és az a fontos. Harmadik mondata máris az, hogy „...akkor én még iskolába jártam, akkor 12 évesen már volt 60 napom az erdészethél, izéba, napszámba, akkor ilyen csemetét, ilyen nyár körül kapálni, meg mit tudom én. Azt csináltunk, aztán akkor utána, hát végig, amíg lány voltam, végig napszámba jártam, akkor férjhez mentem, akkor megszületett a fiam, akkor már, akkor is még ha volt idő, még élt a dédi, akkor ő vigyázott rá, és akkor én tudtam menni.” Úgy tűnik az elmondottakból, hogy ebben a világban attól volt valaki értékes ember, attól volt becsülete a közösség előtt, hogy hány napot dolgozott napszámban. Következő mondatában a férjhezmenetele és a fia is csak abból a szempontból kerül elő, hogy még akkor is, amikor csak tudott, ment napszámba, pár mondat után mondja ismét, mintha csak a napszám lenne az élet legfontosabb része: „És akkor ügyeskedtünk elvégezni otthon és akkor nyomás napszámba.”

Az első csapás a téesz volt, „...akkor, akkor kezdődött megen, én 56-ban mentem férjhez, 60-ig otthon voltunk, parasztkodtunk, utána jött a téesz, és akkor a téeszbe kellett dolgozni, dehát akkor is, ha nem volt olyan munka, akkor mentünk az erdészethél...” A napszám segítette mindig, később is majd, a téesz rossz években is mindig volt elég, bármire, amit a városi ember megvehetett, azt ők is: „És abból éltünk, és abból hál Istennek, mert nem volt hiány, mert ami, bejöttünk ide a városba, ami itt volt divat, vagy tetszett, azt mi is meg tudtuk venni, mert igyekeztünk és dolgoztunk.” A munka úgy tölti ki az életét, hogy az old meg mindent, csak igyekezni kell és dolgozni, és akkor minden rendben lesz, ha elveszik, akkor csak újra dolgozni kell, és lesz megint. Férjéről is csak a munkáját tudjuk meg, később sem fog róla beszélni.

Megtudhatjuk az interjúból azt is, hogy a téesz okozta nehézségek miatt kezdtek az emberek elköltözni Gyűrűfűről: „És utána, akkor kezdődött az, hogy aki már jobban bírta, az már húzódott el, a nagyjá először, és mikor azok már eljöttek, azok, olyan ’62, ’60, ’61-62-be az eleje indult el.” Aztán megtudjuk, hogy ők is az iskola megszüntetése miatt költöztek be végül is Pécsre, bár az időpontra nem emlékszik jól: „És akkor, ’60, vagy ’65-be hát előtte eldöntöttük mán, hogy mi is eljö-

vünk, mert akkor megszűnt az iskola, és akkor be kellett volna adni a fiamat Ibaára kollégiumba. Első osztályos gyereket. És, akkor hát nem akartam, így akkor hát, elkezdünk mi, hogy hát eljövünk mi is.” Ezután elmeséli a gyors építkezést Pécsen, Patacson, a nehézségeiket, hihetetlennek hangzik, hogy valaki egy nyár alatt felhúzzon félig egy házat, majd a villany nélküli, földes szobába beköltözzön, és évekig a saját feje fölött építkezzen. Két évvel később szülei is beköltöznek hozzájuk „...és akkor így lassan...” újra összeszedték magukat, amihez „még itt is elkezdünk kapálni, kukoricát, meg disznót tartottunk, meg tyúkot tartottunk, meg mindent, hogy hát menjen.” Megint a napszám az, ami segít a családnak, hogy összeszedje magát, csak dolgozni kell, és minden menni fog.

Kisfia betegsége az újabb csapás, ami azért olyan rossz számára, mert emiatt nem tudott elmenni dolgozni: „És akkor én nem tudtam elmenni dolgozni, mert a nem tudom, a Jóisten is mit akart velünk, vagy miért haragudott ránk, mert már ott az én fiamat én hordtam jobbra-balra orvosokhoz, és nem találtak semmi baját nekijje, itt is iskolába járt, itt is két hétig ment, egy hétig megen nem, és akkor így nem tudtam elmenni dolgozni, hanem eljártam napszámba, ugye, onnan akkor maradtam itthon, amikor én akartam. És hát, keresni is kerestem annyit, csak hát nem volt mind-egy, villakapáznai, vagy pedig elmenni valahova, abba az időbe.” Ebben a helyzetben is a napszám segít, mindig a munka az, ami segít a családon. Miután a kisgyerek meggyógyult, és elmehetett dolgozni, akkor jött a következő csapás, édesanyja halála: „Na, akkor elmentem dolgozni, rá egy évre, anyukám meghalt. Az is ilyen hirtelen, műtötték, ilyenkor Margit napjánál, Margit volt, volt benne a kórházba, az vasárnapra esett, hétfőn műtötték, másik vasárnapra már meghalt. Na, akkor megen egy csapás. Akkor az, akkor azzal el, vagy hát eltemettük, minden, hát, jó, itt maradtam a három fér., mert itt volt az öcsém, az is itthon volt, meg az én fiam, meg a papa, az én férjem, úgyhogy ennyi férfi, és egy nő.” Édesanyja halála is abból a szempontból kap hangsúlyt, hogy neki ezután sokkal több dolga lett otthon a háztartásban, mert a férfiak akkoriban „nem úgy voltak szokva”, hogy házimunkát végezzenek. Ezután meséli el, hogy hol, mit dolgozott, „aztán lejárt a váltó.” Gyorsan eljutott a mesélésben a nyugdíjig, amikor előkerül a nyaralás, sosem voltak, ennek magyarázataként visszatér a kezdetekhez: „...mi nem voltunk nyaralni, mert gondold el, azért a semmiből se, mert most így itt hagyni mindent, és elköltözni, mert ott is meg volt, jó van, mert a ház nem volt új, de az is, mert ottan az öregek azt mondták, hogy először az istálót kell, mert az, abba lehet, hát, több, gyarapodni, de a lakásból nem, mert az kész, utána gyön a lakás. Na, az kész, mire rákerült volna a sor, akkor addigra eljöttünk...” A régi ház is olyan megvilágításban kerül elő, hogy mire kész lett az istálló, elköltöztek, egyrészt felesleges volt megcsinálni, másrészt pedig nem került már sor a házra. Pécsen aztán kezdhettek mindent előről, sosem jutott pénz és idő nyaralásra. Ezután beszél arról, hogy még pár évig visszajártak Gyűrűfűre a kertbe és a szőlőbe, de már mindent ellop-

tak, széthordták a falut, mindenki elköltözött. Ennek kapcsán mondja el, hogy amikor beköltöztek, nem tartották értékesnek a régi falusi tárgyakat, amit elhoztak később, azt is kidobálta a férje, most meg már keresik a régi tárgyakat, értékesek lennének.

Aztán újabb „csapás” következett, legalábbis a család gyarapodását megszakította fiának házassága: „.....akkor mire itt kicsit helyre jöttünk, akkor itt megnősült a gyerek. Na, hát akkor megen, nem akartak itt maradni, hát jó, egyik se szeret most már otthon maradni, na akkor, de az én fiam nem akart elmenni innen ilyen ...panelházba, az, az ilyen örökké mozgó, az mindig valamit csinál, és akkor hogy építsünk a tetejére. Akkor kezdött valaki itt a fölső szomszédok, azok (...) ’85-be, akkor építettünk a tetejére. Na, akkor megen ezeknek se volt semmi, mert, 4, 5 év alatt, egy gyerek, meg a fiam katona is volt, meg minden, akkor megen ide segíteni.”

Aranka néni számára a nyugdíj volt a várva-várt megváltás, amikor mehetnek nyaralni, és lehet pihenni: „...na, mire, hát most, majd ha nyugdíjba megyünk, akkor majd jó lesz. Na, akkor nyugdíjba mentünk, az én férjem lerobban, nagy beteg volt, csontvelőrákja volt. Másfél évig kínlódott vele, végén nem bírt fölkelni, vagy fölállni se tudott, na, akkor avval voltam, akkor hagytam ott a ’92-be, akkor mehettem volna rendesen nyugdíjba, de dolgoztam rá ’93 nyaráig (...), és akkor másfél évig, igen, (...) mert ’95 január, február 3-án már meghalt.” Szegény hiába várta a nyugdíját, férje betegsége miatt már nem mehetek nyaralni, őt kellett ápolnia. Férje halála után még apját és a kertet kellett gondoznia, számára szinte egy kategória a kettő, mindegyik sok munkát ad, és nem lehet miattuk elmenni egy hétre sem: „Na, akkor itt maradtam a papával, aki 85 éves volt. Na, hát akkor, mellette volt egy 600 négyszögöles kert, azt is ellátni, ezt is, a férjemet is, de a papa is, örökké jött, ment, úgyhogy nem lehetett már elmenni. Akkor, 80..., rá két évre akkor ő is meghalt, és akkor itt maradtam egyedül.”

Aranka néni ezzel gyorsan le is darálta az életét, ami csak a munkáról szólt, és mindig egy-egy „csapás” jelentett benne tagolást, ami mindig megakasztja a család gyarapodását, és lehet szinte teljesen előről kezdeni, mint egy olyan kettőt előre, egyet hátra játékban. Mivel olyan gyorsan elmesélt mindent, a gyerekkoráról kérdeztem. Első mondatában máris megint a munkáról beszélt, még a gyerekkoráról is csak az jut eszébe, és meg is magyarázza, hogy miért volt ez így: „A gyerekkoromról, hát, énnekem nagyon sokat kellett dolgozni, míg gyerek voltam, mert négyen voltunk testvérek és a legnagyobb az a nagynénénkhez került, mert annak nem lehetett gyereke, és akkor én voltam, és utána jött a húgom, az is itt lakik az izé, a Mecsek áruházszal szembe, az izé.... ilyen főkönyvelő, az Szigetváron tanult gimnáziumba, engem is akart az az igazgató, aki ott tanított Gyűrűfűn, hogy menjek, de az én nagyanyám azt mondta, hogy, hát, ne menjek, mert mi lesz akkor, hogy ha senki se tud őnekik segíteni, meg ott voltak még a két húgom, vagy a húgom, meg az öcsém, azt mondja, hogy akkor ki dolgozik, ha, na, hát akkor így nem mehettem iskolába. Hanem otthon kellett maradnom és dolgozni. De a húgom is, meg az öcsém is, azok már mehetek. Na, hát aztán énneköm meg jutott a parasztlehet. Hát.” Neki kellett otthon maradnia dolgozni, míg a testvérei tanulhattak, nem

csoda, hogy egész életét aztán a munka definiálja. Következő mondatában ismét a nyaralásról beszél, amiről mindig lemaradt: „De az, hogy elmenjek nyaralni, vagy mi, nem voltam még egyszerse, én nem szégyenlem, most már, mondom, mikor már oda került volna a sor, most már ráérünk, megyünk, most már nem. Úgyhogy.”

Aztán gyorsan visszatér a gyerekkorához, mesél a játékokról, amire csak a munkától elcsent időben volt lehetősége, de estére mindig haza kellett érnie, segíteni az állatok körül. Ismét megemlíti a napszámot, ahová még 10 kilométerre is eljártak, erről eszébe jut a klumpa, ami annyira feltörte a lábát, hogy még ma is látszik. Viszont ma is látszik a vagány szánkózások nyoma is a térdén, azt is megmutatja. Mesél aztán a bálokról, de nem nagyon ecseteli az ilyen szórakozásokat, épp csak annyit mond, hogy voltak.

Elmeséli sorban pécsi munkahelyeit is, majd a végén hozzáteszi, mintegy a történet zárásaként: „Nem volt könnyű életem, úgyhogy nem köllött körberöhögni a világot. (nevet). De hála Istennek, hogy még itt vagyok, és ilyen erőbe, úgyhogy.... hát....”

Ezután már az újabb fényképek nézegetése közben jutnak eszébe apróbb momentumok, például, hogy az ibafai találkozókra több gyűrűfűi megy el, mint helybeli, „....pedig mi oda is minden vasárnap eljártunk templomba, vagy hat kilométer volt. Hegyen föl, le, megen föl, megen le.” Erről aztán eszébe jut, hogy az állomás is kilenc kilométer volt, és amikor építkeztek a napi munka előtt még le kellett gyalogolni odáig. Még hozzáteszi, hogy „most, most már csak mosolygunk rajta, ugye, hogy hogy lehetett bírni, és kibírtam.”. A képekről még eszébe jut, hogy „....olyan összetartó kis falu volt, nagyon, mindenki, bárki ha valami bajba volt, segített egymásnak, úgyhogy, na... nem is volt nagy falu”. Elmondja, hogy minden évben elmegy rendbe tenni a sírokat is, de már nem bír gyalog kimenni a faluba. Erről megint csak a rengeteg munka jut eszébe: „.... Hát. Hát én avval együtt, a Kisilánnal, az Ilonka nénivel (Puffler Ádámné Ilonka néni) együtt nagyon sokat dolgoztunk, nagyon sokat, olyan nem létezett, hogy valaki egy csemetével többet elültessen, mint mi. Mindig én voltam az ültető, ő volt az ásó, de nem létezett, hogy valaki eggyel többet elültessen, mert ha ott voltunk egy kicsit tovább is vagy valami, de olyan nem volt, hogy... Nagyon. De jött is segíteni, mert önáluk akkor nem volt annyi jószág, nem tudom, itt van e, hogy nekünk, ilyen nagy kerekess kutunk volt, és az, azzal felhúzni 10 darab jószágnak azzal köllött egy órát, én tekertem, az Ilonka meg kisebb volt, így segítette húzni, hát, ...”

A beszélgetés alapján az volt az érzésem, hogy Aranka néni életében Gyűrűfű nem foglal el olyan nagyon fontos helyet, inkább csak egy újabb csapás a sorban, ami után újra kell kezdeni a gyarapodást. Minden ilyen csapás után rendületlenül dolgozik tovább, attól majd minden újra rendben lesz. A munka, a napszám az, ami mindig segít, amit gondolkodás nélkül, mint egy gép csinál, megakasztja valami, jön egy újabb csapás, akkor is csak dolgozik tovább.

4. A SZOCIALISTA TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS ALAPELVEI

A szocialista településfejlesztés egyik alapvető jellemzője volt, hogy minden, az élet legapróbb részletét szabályozó rendeletet központilag, a helyi természeti és társadalmi sajátosságok ismerete és figyelembe vétele nélkül hoztak meg, és azt az ország egész területére egységesen alkalmazták (HAJDÚ Z. 1993). Ilyen döntések következtében születtek a beszolgáltatásokról, a kollektivizálásokról, az iskolák körzetesítéséről szóló rendeletek is (ROMSICS I. 2005).

A tervezés, az irányítás is központosítottan zajlott, és az intézkedések is tendenciózusan a települések egyre magasabb fokú központosítására irányultak. A kismértékű decentralizáció is csak úgy valósult meg, hogy felülről minősítettek kompetensnek egy-egy csoportot a hierarchián kívül rekedtek képviselőire (JUHÁSZ P. 1988). Jellemző, hogy a politikai elhatározások megakadályozták a szakmailag megalapozott döntéseket.

Ez a szemlélet tükröződik a települési funkciók alapján történt kategorizálásban is, amely a település különböző funkcióinak merev szétválasztásán alapult, így az egyes elemeket ágazati - gazdasági kérdésekként kezelték. Az egyes települések infrastrukturális fejlesztéseit, intézményeik bezárását, vagy létesítését kizárólag a lakosság száma, a többi hasonló funkciójú intézménytől való távolsága határozta meg. A döntések nem vették figyelembe a helyi igényeket, sajátosságokat (ENYEDI GY. 1980; LACKÓ L. 1988).

Ennek a folyamatnak az eredményeképpen az intézményrendszer és az infrastruktúra járási, megyei centrumaiba került a helyi döntéshozatal és az irányítás is. Ez tovább fokozta a területi egyenlőtlenségeket. Az ország iparosítását a falusi népesség munkaerejének felhasználásával valósították meg, az aktív falusi népesség a városokba, ipari centrumokba kényszerült vándorolni. Helyzetüket tovább súlyosbította az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat Fejlesztési Konceptió, ami lényegében csak a városok fejlesztését irányozta elő, és a „kiemelt funkció nélküli település” fogalom bevezetésével rengeteg apró falut (a településállomány kb. 80%-át) zárt ki a minimális anyagi támogatás köréből (ANDORKA R. 1979; BELUSZKY P. – SIKOS T. 1982; ENYEDI GY. 1980; KULCSÁR V. 1971).

A '71-es koncepció a falusi településeknek mindössze egy-ötödét tartotta fejlesztésre alkalmasnak, amelyeket alsó fokú szervezőközpontoknak neveztek el. Azonban a falvak fejlesztésére is minimális összegeket fordítottak, például Baranya megyében a támogatások 80%-át Pécs, 15 %-át a kisvárosok, és a maradék 5%-át a több száz aprófalukapta. A koncepció a '80-as évek elején a hivatalos településpolitikát ért kritikák hatására hatályát veszítette, a városcentrikus fejlesztést már nem lehetett tovább erőltetni.

A hetvenes évektől a településföldrajzi kutatóknak volt lehetőségük, ill. erre felkérték őket, hogy az országos településfejlesztési koncepciókhoz javaslatokat adjanak, véleményezzék azokat, és értékeljék a folyamatokat, a szociológiai szakirodalomban is ekkor születtek cikkek Gyűrűfűről, és az aprófalvak helyzetéről (BELUSZKY P. 1992; ENYEDI GY. (szerk.) 1993; KOVÁCS T. (szerk.) 1991).

Az 1985-ben elfogadott új terület- és településfejlesztési tervben hosszú távú feladatok szerepeltek, azonban a gazdasági nehézségek a településfejlesztést súlyosan hátráltatták. A viszonylag jól védelmezően gazdálkodó állami gazdaságok támogatták a működésük területén fekvő települések infrastrukturális fejlesztését, azonban ez mindig is minimális szinten maradt. A koncepció ugyan megengedte a falusi tanácsok önálló kezdeményezéseit, azonban erre már nem volt anyagi fedezet, és közben „sikeresen” elsorvadt a kezdeményező képesség és bátorság (BARTA GY. – ENYEDI GY. 1981; BELUSZKY P. 1999; HAJDÚ Z. 1991).

5. ÖSSZEGZÉS

Összefoglalóan elmondható a szocialista településszerkezetről a felülről irányított politika következményeként kialakult torzult szerkezet, ebből adódóan pedig a fejlesztési lehetőségek korlátozottsága. Egy íróasztalnál tervezett településstruktúrát nagyon nehéz bármiféle településfejlesztési koncepcióval hosszú távú, szerves településhálózattá alakítani. Az erőszakos beavatkozás a magyar településszerkezet egyedi jellemzőit, a tanyákat, az aprófalvas szerkezetet szinte visszafordíthatatlannul tönkretette, nem törődve a demográfiai következményekkel sem (BELUSZKY P. 1992; HAJNAL K. 2006).

A Zselic ma is küzd az aprófalvas régiók országosan jellemző problémáival, de ma már a viszonylagos „fejletlenség” előnyeit is élvezi, mivel az érintetlen, vagy elhagyott területek az ökoturizmus és az ökológiai gazdálkodás számára jelentenek kitűnő adottságokat. Ma a Zselic jelentős része természetvédelmi terület, ezen belül kiemelkedő védettséget élvez például az egykori Gyűrűfű is, ahol ökofalu épül (BORSOS B. 2008).

6. FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ANDORKA R. 1979: *A magyar községek társadalmának átalakulása*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979, pp.165.
- BARTA GY. – ENYEDI GY. 1981: *Iparosodás és a falu átalakulása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981, pp.206.
- BELUSZKY P. 1974: *Gyűrűfű és ami következik*. In: Magyar Hírlap, 1974. Június 15. pp.9.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. 1982: *Magyarország falutípusai*. MTA FKI, Budapest, 1982, pp.167.
- BELUSZKY P. 1999: *Magyarország településföldrajza, Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 1999, pp.584.
- BELUSZKY P. 1992: *Néhány gondolat az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió felülvizsgálatához*. In: BELUSZKY P. (szerk.): *Végkiértékelés I. Társadalomföldrajzi tanulmányok*. MTA. Regionális Kut. Központ, Budapest-Pécs, 1992, pp.231.
- BORSOS B. 2008: *Ökológiai tájértékelési elvek a fenntartható településfejlesztésben egy zselici kistelepülés, Gyűrűfű példáján*. Földrajzi Közlemények 132. 3. pp.263-276
- CSÉFALVAY Z. 1990: *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, pp.156.
- ENYEDI GY. 1980: *Falvaink sorsa*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980, pp.183.
- ENYEDI GY. (szerk.)1993: *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993, pp.390.
- FARKAS K. 1974: *Baranya megye aprófalvaiban végzett szociológiai felmérés tapasztalatai*. In: Állam és igazgatás, 1974/10. pp.915-921.
- HAJNAL K. 2006: *A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben*. Publikálatlan PhD disszertáció, kézirat, PTE, Pécs, 2006, pp. 170.
- HAJNAL K. 2008: *A fenntartható településfejlesztés humánökológiai elvei*. In: Nagy Imre: *Város-ökológia*. Dialóg Campus Pécs, pp. 294-302.
- HAJDÚ Z. 1991: *Rendszerváltás, berendezkedés, területiség*. In: Magyar Közigazgatás, 1991/4. pp.323-329.
- HAJDÚ Z. 1993: *Settlement Network Development Policy in Hungary in the Period of State Socialism (1945-1985)*. MTA RKK, Pécs, 1991, pp.33.

- HAJDÚ Z. 2001: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001, pp.334.
- HAVAS G. 1980: *Ibafa*. In: Kultúra és közösség, 1980/4. pp.17-33.
- HAVAS G. – SCHIFFER P. 1983: „A koncepciók születtek egymás után...” In: I., II. *Kritika*, 1983/3.-4. pp.21-30.
- JUHÁSZ P. 1986-87: *Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről*. In: Fokasz N. – Örkény A. (szerk.): Magyarország társadalomtörténete 1945-1989 II. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, pp. 230–240.
- JUHÁSZ P. 1988: *A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete*. In: Tér és társadalom, 1988/2. pp.3-17.
- KOVÁCS T. (szerk.) 1991: *Válság és kiút. Falukonferencia*. MTA RKK, Pécs, 1991, pp.318.
- KULCSÁR V. 1971: *Falusi település és életszínvonal*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971, pp.103.
- LACKÓ L. 1988: *Területi fejlődés, politika, tervezés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, pp.195.
- MAGYAR L. 1977: *Ibafa*. In: Valóság, 1977/12. pp.73-80.
- PERCZEL GY. – TÓTH J. (szerk.) 1994: *Magyarország társadalmi-, gazdasági földrajza*. ELTE Kiadó, Budapest, 1994, pp.633.
- PETŐ I. – SZAKÁCS S. 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*. In: Fokasz N. – Örkény A. (szerk.): Magyarország társadalomtörténete 1945-1989 I., Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, pp.37–56.
- ROMSICS I. 2005: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, pp.668.
- SÁRFALVI B. 1965: *A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, pp.122.
- TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001: *Somogy megye természeti értékei – Zselic*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2001, pp.94.
- TÍMÁR GY. 1971: *Az ősi Gyűrűfű*. Kézirat. pp.12.
- VALUCH T. 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, pp.389.

7. FELHASZNÁLT INTERJÚK:

- Puffler Ádámné Ilonka néni
Készítette: Slachta Krisztina
Pécs, 2003. április 03.
- Jech Jenőné Aranka néni
Készítette: Slachta Krisztina
Pécs, 2003. június 1.
- Tímár György, Gyűrűfű utolsó plébánosa
Készítette: Slachta Krisztina
Kővágószőlős, 2003. november 12.